

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

NİGAR QALİB QIZI ASLANOVA

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN NƏSRİNDƏ TARİXİ
YADDAŞ PROBLEMİ (1990-2010-CU İLLƏR)

5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2016

Dissertasiya Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti) Azərbaycan ədəbiyyatı və onun tədrisi metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Şamil Qiyas oğlu Vəliyev

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər:

Bədirxan Balaca oğlu Əhmədov

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Əhməd Sami El-Aydi

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat:

Bakı Slavyan Universiteti

Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrası

Müdafiə " 29 " oktyabr 2016-cı il tarixdə saat 11⁰⁰ da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən D.01.131 – Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az-1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 115, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun elektron Akt zalı (IV mərtəbə)

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat " 27 " sentyabr 2016-cı ildə göndərilmişdir.

D.01.131. – Dissertasiya Şurasının
elmi katibi,
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor:

İmamverdi Yavər oğlu Həmidov

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Keçmişə müraciət bütün zamanlarda öz aktuallığını qoruyub saxlayır; çünki yaddaşda xalqın milli, mənəvi, iqtisadi həyatı, taleyi öz əksini tapır. Keçmişdən qalan ənənələr, milli-mənəvi dəyərlər, adət-ənənələr, münasibətlər bədii düşüncədə zaman-zaman müasirlik işığında bədii tədqiq obyektı olur. Lakin bütün dövrlərdə tarixi yaddaşa qayıdış eyni şəkildə baş vermir; ictimai-siyasi şəraitdən asılı olaraq yaddaşa münasibətdə qabarma və çəkilmələr müşahidə edilir. Sovetlər dönəmində bədii əsərlərdə tarixi yaddaşa məhdud münasibət, yaxud ideoloji mövqedən yanaşma bunu deməyə əsas verir. Tarixi yaddaşa, milli söy-kökə qayıdış ənənələrinin formalaşması üçün münbit bir mühitin 1990-cı illərdə – müstəqillik əldə olunduqdan sonra yarandığını vurğulamaq lazım gəlir. Müstəqillik əldə edildikdən sonra tarixi yaddaşa qayıdış problemi yeni ictimai məzmun qazanır, bədii-estetik düşüncəni narahat etməyə başlayır və diqqəti bu məsələyə yönəltməyə sövq edir. Bədii ədəbiyyat, eləcə də nəsr yetmiş ilin ideoloji və sosioloji buxovları aradan qalxdıqdan sonra keçmişə, milli tarixə, o cümlədən, xalqın milli-mənəvi dəyərlərinə yenidən baxmaq zərurəti ilə qarşılaşdı. Bədii ədəbiyyatda xalq yaddaşına yenidən diqqətin artması faktı zamanın sosial-siyasi, mənəvi-əxlaqi, fəlsəfi problemlərinə analitik bədii təhlil müstəvisində yenidən nəzər salmağa imkan verdi. Bu vaxta qədər Azərbaycan bədii nəsrı artıq tarixi yaddaşın təsvirində böyük bir təcrübə əldə etmişdir. Y.V.Çəmənəziminli, M.S.Ordubadi, A.Zöhrəbəyov, M.Cəlal, M.İbrahimov, Ə.Cəfərzadə, F.Kərimzadə, Ə.Nicat, İ.Hüseynov, Ç.Hüseynov, İ.Əfəndiyev, İ.Şıxlı və b. bir çox roman, povest və hekayələrində xalqımızın keçmişi, keşməkeşli taleyi və milli azadlıq mübarizəsi geniş əks etdirilmişdir. Müstəqillik dövründə də bu ənənənin davam etməsi üçün zəngin imkanlar yaranmışdır. Ç.Hüseynov, Ə.Cəfərzadə, K.Abdulla, Y.Oğuz, S.Rüstəmcanlı və b. əsərlərində tarixi simalarla yanaşı, onların yaşadıkları dövrün, mühitin ab-havası – sosial-siyasi, mənəvi-əxlaqi problemləri təsvir edilir.

Tarixi gerçəkliklərin, real faktların, məlum həqiqətlərin yaddaşa ötürülməsi onların qələmə alınması qədər vacib və aktual məsələlərdəndir. Tarixi dövrün ədəbi mənzərəsinin, tarixi yaddaşın bütövlüyü məsələsinin inikasına diqqətin artması labüddür. Müstəqillik illəri Azərbaycan

ədəbiyyatının ictimai-tarixi, tərbiyəvi, idraki rolu, mahiyyəti həmin dövrdə qələmə alınmış əsərlərin həm forma, həm də mündəricə cəhətdən təhlili və tədqiqi zamanı özünü göstərir. Bu baxımdan milli ideologiyanın – azərbaycançılıq məfkurəsinin milli tarixi varlıqdan güc alan əsərlərin mövzusunun əsas predmetinə çəkilməsini müşahidə edirik. Ədəbi mühitdə dövlətçilik ideologiyasının, azərbaycançılıq ideyasının təbliği və tərənnümü məsələsinin əsas mövzuya çevrilməsi müstəqillikdən əvvəlki ikili münasibəti, sovet ideologiyası baxışını alt-üst etməyi bacarır. Müstəqillik dönəmi nəsrində həyatın həm sosial-siyasi, həm də mənəvi-əxlaqi tərəfləri bütövlükdə bədii tədqiqə cəlb edilərək analitik təhlil mərkəzinə gətirilir.

Milli ədəbi prosesdə tarixi yaddaş probleminə konseptual qayıdış nəsr nümunələrində də özünü göstərməyə başlayır; bu dövrdə sözügedən məsələyə elmi-nəzəri araşdırmalarda da geniş yer verilir, tədqiqatlarda tarixiliklə müasirlik paralel olaraq aparılır. Müstəqillik dövründə isə yaddaşa qayıdış həm bədii düşüncədə, həm elmi müstəvidə daha intensiv xarakter almaqla yanaşı, sistemlilik və davamlılıq qazandı. Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi yaddaşa qayıdış ənənəsi müstəqillik dövründə (1990-2010-cu illər) daha əsaslı və çoxçalarlı şəkildə ifadə olundu. Bu dövrdə Azərbaycan yazıçılarının həm nisbətən yaşlı (İ.Əfəndiyev, İ.Şıxlı, Q.İlkin), həm 50-ci illərdə yaradıcılığa başlayanlar (İ.Hüseynov, S.Əhmədov), həm də altmışıncılar (Anar, Y.Səmədoğlu, Elçin və b.), eləcə də 70-ci illərdə bədii nəsrə gələnlər (A.Abdullazadə, M.Süleymanlı və b.), həmçinin tamamilən müstəqillik dövrünün yazarları kimi ortaya çıxan K.Abdulla, A.Rəhimov, N.Əbdülrəhmanlı, A.Məsud, S.Rüstəmxanlı, Pərviz və başqalarının yazdıqları roman, povest, silsilə hekayələri və elmi-nəzəri əsərlərində tarixi yaddaşa yeni baxış ifadə edilir. Onların əsərlərində qoyulan milli tarixi problemlərin həllini və məsələlərə yaradıcı münasibətin öyrənilməsi bu gün mühüm ictimai-tarixi əhəmiyyət daşıyır və dissertasiyanın mövzusu da məhz bu baxımdan aktualıq kəsb edir.

Tədqiqatın obyekt və predmeti. Tədqiqatın obyektini müstəqillik dövrü bədii nəsrində milli tarixi yaddaş probleminin inikası və onun bədii-estetik funksionallığının araşdırılmasıdır. Tədqiqatın predmetini isə bu dövrdə yazıb-yaradan yazıçıların tarixi yaddaşa bağlı yazdıqları roman, povest və hekayələri təşkil edir. Bu baxımdan İ.Şıxlı, İ.Hüseynov, S.Əhmədov, S.Azəri, Anar, Elçin, M.Süleymanlı, K.Abdulla, A.Rəhimov, N.Əbdülrəhmanlı, M.Oruc, M.Bəkirli və b.yaradıcılığı xüsusi önəm daşıyır. Dissertasiyada tədqiqata cəlb olunan bədii əsərlərin xronoloji başlanğıcı

ötən əsrin 90-cı illərindən başlasa da, 80-ci illər və ondan əvvəlki dövrlərə də ekskurs edilir. Dissertasiyada tarixi yaddaş problemini əks etdirən bədii nəsr nümunələri sosial reallıqlar, millilik və müstəqillik ənənələri çərçivəsində, tarixilik və müasirlik, irs-varislik əlaqələri müstəvisində təhlilə cəlb edilir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiq olunan dövrün ədəbi nəsrində milli tarixi yaddaş problemini izləmək, elmi-nəzəri araşdırmalarda onun tədqiqinə diqqət yetirmək, eyni zamanda müstəqillik illərindən öncə sözügedən problemin qoyuluş ənənələrini araşdırmaq, ayrı-ayrı nəsr nümunələrində məsələyə yaradıcı münasibətin orijinallığını və üslub özəlliyini aydınlaşdırmaq qarşıya qoyulur. Bunun üçün tədqiq olunan dövrün ədəbi nəsrində tarixi yaddaş probleminin bədii təsvir problemlərini sistemli şəkildə araşdırmaq, təzahür formalarını müəyyən etməklə məqsədimizə nail olacağımızı düşünürük. Eyni zamanda bədii nəsrdə tarixi yaddaşın xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək və tədqiqata cəlb olunan yazıçıların yaradıcılıq özəlliklərini bu problem baxımından əks etdirmək tədqiqatın əsas məqsədidir.

Mövzudan irəli gələn məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələri həyata keçirmək nəzərdə tutulur:

- Azərbaycan elmi-nəzəri fikrində keçmişin, tarixi yaddaşın təsviri problemlərini araşdırmaq;
- Tədqiq olunan dövrün nəsr nümunələrini müasir elmi-nəzəri prinsiplərlə, azərbaycançılıq mövqeyindən qiymətləndirmək və onların ictimai faydalılığını təhlil etmək;
- Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi yaddaş probleminin qoyuluş ənənələrini izləmək;
- Tarixi yaddaş probleminin bədii inikasında milli istiqlal dövrü nəsrinə ilə yanaşı əvvəlki dövrün (sovet dövrü) ədəbi məhsulu arasında müqayisə və paralellər aparmaq;
- 1990-2010-cu illərin ədəbi inkişafı kontekstində Azərbaycan nəsrinin inkişaf xüsusiyyətlərini təhlil etmək və tədqiqata cəlb olunan müəlliflərin əsərlərinin ümummilli, ədəbi-mədəni inkişafın qanunauyğunluqları çərçivəsində qiymətləndirmək;
- Çağdaş milli nəsrdə tarixi yaddaş məfkurəsinin bədii dərkisi və sosial reallıqları problemini araşdırmaq;
- Milli ideal və xalq taleyinin bədii inikasına povest və roman janrlarına istinadən nəzər salmaq;

- Müstəqillik illəri nəsr nümunələrini tarixiliklə müasirliyin qarşılıqlı vəhdətində təhlil etmək;
- Sözügedən problemin elmi-nəzəri araşdırmalarda işlənmə səviyyəsini şərh etmək;
- Keçmişə retrospektiv münasibətin bədii-estetik mahiyyətini, funksionallığını və təzahür formalarını müəyyən etmək;
- Postmodern bədii nəsrə tarixi yaddaş problemini araşdırmaq.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyanın elmi yeniliyi onunla müəyyənləşir ki, 1990-2010-cu illər nəsrində tarixi yaddaş problemi ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə tədqiqata cəlb olunaraq ayrı-ayrı bədii nəsr nümunələri və elmi araşdırmalarla müasir elmi-nəzəri, metodoloji prinsiplər mövqeyindən təhlil olunur. İ.Əfəndiyev, İ.Şıxlı, İ.Hüseynov, Anar, Elçin, M.Süleymanlı, K.Abdulla, A.Rəhimov, N.Əbdülrəhmanlı, M.Oruc, M.Bəkirli, R.Məcid, Pərviz və başqa yazıçıların əsərlərində tarixi yaddaş problemi müxtəlif kontekstlərdə araşdırılır. Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi yaddaş probleminin qoyuluş ənənəsini izləmək, keçmişə baxış, retrospektiv münasibətin bədii-estetik mahiyyətini, funksionallığını və təzahür formalarını müəyyən etmək də dissertasiyanın elmi yeniliyi sırasındadır.

Bədii nəsrə repressiya və deportasiyanın (Q.Sadıqzadənin "Son mənzili Xəzər oldu", M.Orucun "Köçürülmə", M.Bəkirinin "Sürgün" və s.) yaddaşda dərkisi probleminin sistemli şəkildə araşdırılmasını da tədqiqatın elmi yeniliklərindən hesab etmək olar. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində tarixi yaddaşə qayıdışın sovet dövrü nəsrə ilə tarixi-müqayisəli müstəvidə təhlil olunması da tədqiqat işinin elmi yeniliklərindəndir. Tədqiqatda müstəqillik dövründə qələmə alınmış hekayə, povest və romanlarla yanaşı sözügedən problemə həsr olunmuş elmi-nəzəri araşdırmalara da geniş yer verilir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Tədqiqatımızın metodoloji əsasını ədəbi-estetik fikrin əsas qanunauyğunluqları, milli estetik düşüncənin tələblərindən irəli gələn vəzifələr, ədəbiyyatşünaslığın əsas metodoloji prinsipləri, tarixilik və müasirlik ənənələri və ədəbi-bədii materialın sistemli şəkildə araşdırılması təşkil edir. Bədii nəsrə tarixi yaddaş probleminin ədəbi-nəzəri fikirdə konseptual şərhə də nəzərdə tutulur. Bu mənada milli nəsrə qarşıya çıxan problemlərin üzə çıxarılması, onların həlli yollarının aşkarlanmasına cəhd edilir.

Tədqiqatda müstəqillik illərində yaranan nəsr nümunələri tarixi yaddaş problemi baxımından yeni rakursdan araşdırılır.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işi müstəqillik dövrü Azərbaycan bədii nəsrində tarixi yaddaş probleminin təzahür formalarının araşdırılmasında nəzəri-praktik əhəmiyyətə malik ola bilər. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti onunla müəyyənləşir ki, gələcək tədqiqatçılar onun elmi-nəzəri yeniliyindən istifadə etmək imkanı əldə edəcək ki, bununla da yeni tədqiqatlara stimül vermək mümkündür. Bu istiqamətli tədqiqatdan müasir Azərbaycan nəsrinin daha geniş planda tədqiqı, tədrisi və təbliği zamanı istifadə etmək olar. Dissertasiyanın nəticələrindən ali məktəblərdə müvafiq fənlərin tədrisində də istifadə etmək olar.

Mövzunun tədqiqı tarixi. Ümumiyyətlə, tarixi yaddaş problemi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında nəzəri və praktik cəhətdən az işlənən sahələrdən biridir. Müstəqillik dövrünün bədii nəsr nümunələri də eyni dərəcədə fundamental, sistemli araşdırma obyektı olmamışdır. Bununla belə, tarixi yaddaş problemi bu və ya digər problemlərlə əlaqədar olaraq elmi-nəzəri şəkildə işlənilmişdir. İstər sovet dövrü, istərsə də müstəqillik dövrünün nəsr nümunələri ilə bağlı bir çox məqalələr yazılmış, fikirlər söylənmişdir. Azərbaycan tənqidi və ədəbiyyatşünaslığında H.Mehdi, Ə. Hüseynzadə, M.Əlioğlu, Y.Axundlu, Y.Qarayev, A.Hüseynov, N. Qəhrəmanlı, V.Quliyev, T.Əlişanoğlu, T.Salamoğlu, B.Əhmədov və başqa bu kimi tənqidçilərin adıçəkilən məsələ ilə bağlı mütəmadi olaraq dövrü mətbuatda məqalələri işıq üzü görmüş, monoqrafiyaları nəşr olunmuşdur. Tənqidçi H.Mehdi, Ə.Hüseynzadə, M.Əlioğlu və başqaları problemə, əsasən, nəzəri cəhətdən yanaşmışlar. Ədəbiyyatşünas Y.Axundlu özünün ayrı-ayrı məqalə və monoqrafiyalarında tarixi romanları təhlil edərkən tarixi yaddaş probleminə də münasibət bildirmişdir. Tənqidçi və ədəbiyyatşünaslardan Y.Qarayev, A.Hüseynov, N.Qəhrəmanlının da yaradıcılığında problemə münasibət bildirilmişdir. Y.Qarayevin "Tarix: yaxından və uzaqdan", A.Hüseynovun "Sənət meyarı", N.Qəhrəmanlının "Ədəbiyyat və əbədiyyət" kitablarında da tarixi keçmişə baxış təhlil edilir. T.Əlişanoğlu "Müstəqillik illəri Azərbaycan ədəbiyyatı" (2013, Ali məktəblər üçün dərslik), "XX əsr Azərbaycan nəsrinin poetikası" (2006) və b. tədqiqatlarında tarixi yaddaş probleminə həsr olunmuş nəsr nümunələrini analitik təhlil süzgəcindən keçirmişdir.

T.Salamoğlu "Ən yeni Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri" (2012), "Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı" (2012) monoqrafik tədqiqatlarında

müstəqillik illəri nəsrinin spesifik özəlliklərindən söhbət açmış, tarixi yaddaşa qayıdış ənənələrini özündə ehtiva edən romanları bir çox aspektdən təhlil obyektinin mərkəzinə çəkmişdir. Onun "Müasir Azərbaycan romanı: janr təkamülü (XX əsrin 80-cı illəri)", "Müasir Azərbaycan romanının poetikası (XX əsrin 80-cı illəri)", B.Əhmədovun "XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatı; mərhələlər, istiqamətlər, problemlər" monoqrafiyalarında problemə bu və ya digər şəkildə münasibət bildirilmişdir.

Bununla belə, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında bədii nəsrdə tarixi yaddaş probleminə fundamental yanaşma olmadığı kimi, problemə ayrıca bir tədqiqat əsəri də həsr edilməmişdir.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti) Azərbaycan ədəbiyyatı və onun tədrisi metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Dissertasiyanın əsas müddəaları və yekun nəticələri Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında AAK-nın reyestrinə daxil olan yerli və xarici jurnallarda, məcmuələrdə, respublika və beynəlxalq konfranslarda tezis və məqalələr şəklində nəşr olunmuşdur.

Tədqiqatın strukturu. Dissertasiya işi giriş, hər biri yarımfəsillərə bölünmüş üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə dissertasiyanın ümumi səciyyəsi verilir, mövzunun aktuallığı, qarşıya qoyulan başlıca məqsəd və vəzifələr, tədqiqatın elmi yeniliyi, tədqiqi tarixi, praktik əhəmiyyəti, metodologiyası, aprobasiyası və strukturundan danışılır.

Birinci fəsil "**Tarixi yaddaş probleminin elmi-nəzəri dərki və ideya-estetik inikası**" adlanır. Bu fəslin "**Tarixi yaddaş problemi və onun elmi-nəzəri dərki**" yarımfəslində tarixi yaddaş probleminə nəzər salınır. Tarixi yaddaş hər şeydən əvvəl, xalqın, millətin varlığını, keçmişini, düşüncə tərzini, keçdiyi həyat və mübarizə yolunu özündə əks etdirir. Bədii nəsrə tarixi yaddaşa müraciət etmək həm də onun varlığını, yaşadığı və keçdiyi həyat yolunu, dövrün, mühitin ictimai-siyasi proseslərini təsvir etmək deməkdir. Əsasında azərbaycançılıq, türkçülük ideologiyasının dayandığı tarixi yaddaşda milli kimlik, milli düşüncə, xalqın milli varlığının təsviri məsələsi önəmli yer tutur.

Xalqın yaddaşına müraciət edən yazıçıların qələmə aldıkları əsərlər vasitəsilə Zərdüşt dövründən tutmuş ən yaxın tariximiz – 20 Yanvar qırğınları, eləcə də Qarabağ hadisələrinə qədər xalqın yaddaşının bədii salnaməsi yaradılmış olur. Tarixi yaddaşı işıqlandırarkən yazıcının qarşılaşdığı çətinliklər, bədii təxəyyüllə yaddaşın üst-üstə düşməsi, nəzəri cəhətdən uyğun gəlməsi, hər gələn nəsil yazıçıların özünün tarixi yaddaşa münasibətinin formalaşması, mövzuya, problemə orijinal yolla yanaşması kimi məsələlər bədii nəsrin milli kimliyə olan marağından irəli gəlirdi.

Azərbaycan bədii nəsrinə zaman-zaman epik planda xalqın həyatını, məişətini, psixologiyasını, mövcud əhvali-ruhiyyəsini əks etdirmişdir. Lakin tarixi yaddaş anlayışı dövrün, zamanın ideoloji qatlarında hər vaxt eyni cür anlaşılmamışdır. Bəzən yazıcının özünün interpretasiyası, bəzən isə faktları təhrif etməsi xalqın milli tarixi yaddaşını düzgün əks etdirməməsinə gətirib çıxarır. Tarixi yaddaşın düzgün əks etdirilməsini vacib prinsiplərdən hesab edən rus ədəbiyyatşünası V.Oskotski sənədlərdən istifadəni diqqət mərkəzinə çəkərək yazır: "Sənədlərə arxalanmaq tarixi romanın təbiətini başa düşmək üçün həqiqətən çox şey verir".¹

M.Hüseynin 40-cı illərdə yazdığı "Yazıçı və tarix"² məqaləsi özünün elmi erudisiyası, nəzəri hüdudları, təcrübi istiqaməti ilə son dərəcə qiymətli olduğu kimi, həm də zamanında tarixi yaddaş probleminə işıq salan proqram xarakterli elmi araşdırmaadır. Yazıçı həm də ədəbi təcrübəsindən irəli gələn problemləri bütün dərinliyi və vüsəti ilə qavradığındandır ki, tarixi yaddaş problemini obyektiv şəkildə araşdırmağa və müəyyən nəticələrə gəlməyə nail olur.

N.Qəhrəmanlı tarixi yaddaşa yazıçı münasibətini belə ifadə edir: "...tarixə yazıçı münasibəti tarixi dövrə baş vurub çıxmaqdan ibarət olmur. Bu, həm də xalqın böyük mənəvi ehtiyatına, onun düşüncə xəzinəsinə, şüur sərvətinə yüksək bələdlilik və həmin mənbələrdən məharətlə istifadə deməkdir. Müasir oxucuya keçmiş haqqında elə-belə söz və ya ekzotik epizoddan daha çox düşüncə lazımdır".³

Yazıçı tarixi yaddaşı təsvir edərkən tarixi faktları, məlumatları nəzərə almalıdır, ancaq onu olduğu kimi verməyə məcbur deyildir, tarixdən

¹ Оскоцкий В.Д. Роман и история (Традиции и новаторство советского исторического романа). М.: Художественная литература, 1980, с.35

² Mehdi H. Əsərləri: 10 cildə, IX c., Bakı: Yazıçı, 1979, 634 s.

³ Qəhrəmanlı N. Ədəbiyyat və əbədiyyət. Bakı: Nurlan, 2009, s.158

bizə məlum olmayan hadisə və obrazlar, epizodları da bədii təxəyyül vasitəsilə vermək bədii yaradıcılığın xarakterindən doğur. Yazıçının əsas məqsədi tarixi yaddaşı bərpa etmək, dövrü, mühiti, onun xarakterini düzgün təsvir etməkdir. Uzun müddət ideologiya tərəfindən yönləndirilən nəzəri fikrin, ədəbi tənqidin tarixi yaddaşa müraciətində müəyyən məhdudiyyətlər olduğundan bədii nəsrə tarixi yaddaşa müraciətdə sərbəstlik olmamışdır. Bununla belə tarixi yaddaşın bədii əsərlərdəki təsviri tənqidçi və ədəbiyyatşünaslar tərəfindən araşdırılmış, problemə nəzəri, elmi baxış sərgilənmişdir. Dünya ədəbiyyatının məşhur yazıçıları Valter Skott, Lev Tolstoy, Ceyms Oldric, Aleksey Tolstoy, Vasili Yan və başqalarının əsərlərində tarixi yaddaşa müraciət edilmiş, keçmiş tarixi faktların və bədii təxəyyülün qarşılıqlı münasibətləri səviyyəsində formalaşmışdır. Görkəmli rus tənqidçi və ədəbiyyatşünasları V.Belinski, Y.Tınyanov, S.Zlobin və başqalarının məqalələrində də tarixi yaddaşın bədii nəsrə təsviri problemlərinə bu və ya digər dərəcədə münasibət bildirilmişdir.

60-cı illərdən başlayaraq tarixi yaddaş bədii düşüncə müstəvisində yeni formatda çıxış etməyə başladı. Tənqidçi Elçin bunu nəzərdə tutaraq "Sosrealizm bizə nə verdi" araşdırmasında folklorə müraciətin səbəblərini belə izah edirdi: "Məhz belə bir bədii-estetik amal özündən əvvəlki onilliklərin üzərindən folklorə körpü saldı və Süleyman Rəhimovun, Mehdi Hüseynin, İlyas Əfəndiyevin, Ənvər Məmmədخانlının bəzi hekayələri yalnız folklor əsasında yazılmış ayrı-ayrı nümunələr idisə, "altmışıncılar"ın yaradıcılığında folklor alt qatın mühüm hissəsinə çevrildi, hiss və həyəcanların təsvirində, psixoloji qatların açılmasında sitat yox, mahiyyətin ifadəsi oldu".¹

Müstəqillik dövründə tarixi yaddaşa bədii nəsrə maraq artdığı kimi, elmi-nəzəri fikirdə də bu problem xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Ədəbiyyatın əsas vəzifəsinin "xalqa xidmət olması" ideyası yeni tarixi şəraitdə öz funksiyasını yada salır və bu istiqamətdə araşdırmalar aparılır. Xalqın tarixi, etnogenezisi, bədii düşüncəsi, milli kimliyi yenidən bədii, elmi araşdırmaların diqqət mərkəzinə düşür. Azərbaycan bədii nəsrinin tarixi yaddaş olaraq ən çox müraciət etdiyi qaynaqlardan biri tarixi abidəmiz "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanıdır. Çağdaş günümüzdə qədər dastana yazıçılarımız tərəfindən kifayət qədər müraciət olunması onda xalqın genetik yaddaşının kodlaşması amili dayanmasından irəli gəlir. Bu

¹ Elçin. Sosrealizm bizə nə verdi? Bakı: Mütərcim, 2010, s.58

cəhətdən Anarın "Dədə Qorqud dünyası", K.Abdullanın "Gizli "Dədə Qorqud" və s. araşdırmaları xüsusilə diqqəti cəlb edir.

Birinci fəslin **"Ədəbi prosesdə tarixi yaddaş probleminin ideya-estetik təəcəssümü"** adlanan II yarım fəslində tarixi yaddaş probleminin qoyuluş ənənələri araşdırılır.

Tarixi yaddaşın bədii düşüncəyə gətirilməsi prosesi 1960-cı illərdən sonra intensivləşdiyi kimi, forma və məzmun çalarları da artır, zənginləşir. Ədəbiyyata gələn yeni qüvvələr stereotiplərdən, qüvvədən düşmüş bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə etməməklə yanaşı, həm də yeni mövzu və problematika axtarışında olur. Yeni keyfiyyətlər qazanan bu nəsr bədii fikir qarşısında fundamental vəzifələr qoyur, yazıçının estetik idealının, yaradıcılıq təkamülünün səciyyəvi məqamlarının açılmasına zəmin yaradır. Azərbaycan nəsrinin keyfiyyətə dəyişməsində və yeniləşməsində tarixi yaddaş amilinin rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu illərin ədəbi prosesini təhlil edən A.Hüseynovun "Bədii proses estetik mühakimələrinin təzəliyi ilə səciyyələndi; sənət haqqında yanlış, birtərəfli, qəlib halını almış hökmlər getdikcə laxlayır, sarsılır, patetikadan, ritorikadan, saxta pafosdan uzaq, ədəbiyyatımızın həyati gücünə, təbiiliyinə dəlalət edən keyfiyyətləri isə qüvvətləndirdi"¹ qənaəti sözügedən dövrün mövcud panoramını yaratmağa kömək edir.

Bədii nəsrə tarixi yaddaş probleminə nəzər yetirərkən onun bədii düşüncədə üç istiqamətdə əks olunduğunu görmək mümkündür. Bunlardan biri xalqın keçmişi, hadisələr üzərində qurulur, yazıçı hər hansı bir tarixi hadisəni (məsələn, repressiya, yaxud kollektivləşmə) əsərin əsas mövzusu kimi götürür. İkincisi, tarixi şəxsiyyətlər üzərində qurulan tarixi yaddaş (Ş.İ.Xətai, N.Şirvani, S.Ə.Şirvani və b.). Üçüncüsü, folklor ruhu və motivləri əsasında yazılan əsərlər.

Məlumdur ki, mövcud ideologiya xalqların keçmişini, tarixini öyrənməsini nəzarət altında saxlayır, yazıçıları, əsasən, müasir həyat hadisələrindən yazmağa sövq edirdi. Müasir həyat hadisələrindən yazılan əsərlərdə isə xalqlar dostluğu, inqilabilik kimi keyfiyyətlər önə çəkilirdi. Tarixi mövzularda, həmçinin tarixi retrospeksiya yolu ilə qələmə alınmış əsərlər isə milli yaddaşın bərpasına zəmin yaradır. Xalqın həyatının bütün dövrlərində tarixi yaddaş anlayışı mövcud olmuş, bədii əsərlər vasitəsilə yaşarılığını qoruya bilmişdir. Tarixi yaddaşa qayıdış prosesinin sistemli

¹ Hüseynov A. Nəsr və zaman. Bakı: Yazıçı, 1980, s.14

şəkil alması 1950-ci illərin ortalarının payına düşür. Bunu şərti olaraq tarixi yaddaşa qayıdışın ilkin mərhələsi olaraq da dəyərləndirmək olar. Sosializm realizminin əsas dövrləri kimi alınan 1930-50-ci illər nəsr üçün xarakterik olan başlıca mövzu dövrün səciyyəvi hadisələrinin bədii təsviri olmuşdur. Sosial-ictimai kataklizmlər, sinfi mübarizənin törətdiyi fəsadlar, mənəvi aşınmalara yol açan hadisələrin geniş planda təsvir olunduğu əsərlər mövcud epoxanın ab-havasını yaratmağa zəmin yaradır. Xalqın tarixi taleyinin müxtəlif cəhətlərini əks etdirən bu mövzular yeni yanaşma tərzini ortaya qoymaqla növbəti onilliklər nəsrinin də başlıca mövzusuna çevrilə bilər.

Əlbəttə, sosrealizmin elə ilk mərhələlərindən tarixi yaddaş bədii nəsrin (Y.V.Çəmənzəminli "Qızlar bulağı", "Qan içində", M.S.Ordubadı "Dumanlı Təbriz", "Qılınc və qələm", A.Zöhrəbəyov "Odlu diyar" və s.) ən çox müraciət etdiyi mövzularından olmuşdur. Dövrün, mövcud ideologiyanın tarixi yaddaşa münasibətində məhdudiyyətlər və milli kimliyə zidd elementlər olduğundan yazıçılar məcburən mövcud "izm"ə əməl etmişlər. Hətta bir çox yerlərdə tarixi yaddaşa toxunulsa da, onun obyektiv təhlilini vermək mümkün olmamışdır. Tariximizin, milli gen yaddaşımızın elə mövzuları da olmuşdur ki, onlara toxunmaq belə mümkün olmamışdır. Cümhuriyyət dövrü hadisələri, 30-cu illər repressiyası, ermənilərin törətdikləri soyqırımı hadisələrinin təsviri yasaq olduğundan bədii nəsr mövzusuna çevrilməmişdir.

1930-cu ildə ədəbi mühitə qədəm qoyan yazıçılarımızın yaradıcılıq yolunun repressiya dövrünə təsadüf etməsi həmin təbəddülatlı illərin acı nəticələrinin bədii inikasını vacib edir, onların qarşısına zamanın bu aktual probleminə diqqəti yönəltməyi tələb kimi qoyur. Bu mənada M.Cəlalin "Açıq kitab", S.Rəhimovun "Saçlı", Əbülhəsənin "Yoxuşlar", "Dünya qopur", M.Hüseynin "Yeraltı çaylar dənizə axır" romanlarında dövrün sosial gerçəklikləri təsvir obyektinə olur ki, bu əsərlərdə təsvir edilən hadisələr bu gün tarixi yaddaş əks etdirmiş olur. Aydındır ki, bu illərin keçməkeşləri – ictimai-siyasi hadisələri yalnız 60-80-ci illərdə ədəbi dövriyyəyə daxil olur. Bu dövr ayrıca bir mərhələ kimi götürülür ki, bu da sözügedən məsələ ilə bağlı tarixi yaddaşa müraciətin intensivliyini şərtləndirir. Bu mərhələdə İ.Şıxlının "Dəli Kür", F.Kərimzadənin "Qarlı aşırım", İ.Hüseynovun "Məhşər" romanları yazılır ki, burada yaxın və uzaq tarixi yaddaşın bədii təsviri verilir.

Tarixi yaddaşa qayıdışda xüsusi bir dövr kimi ayrılan 1980-ci illər növbəti onilliklər – müstəqillik dönəmi üçün yüksəliş xəttini cızmağa yardımçı olur. 1980-ci illərdə qələmə alınmış nəsr nümunələri, xüsusilə Azərbaycan romanları tarixi yaddaşın bərpasına xidmət edərək ictimai-siyasi əhəmiyyət kəsb edən bir çox vacib mətləblərin aşkarlanmasına zəmin yaratmış olur. Bu əsərlər eyni zamanda yeni – milli istiqlal mərhələsinin başlanğıcına bir işarə kimi də dəyərləndirilə bilər.

İ.Əfəndiyev, İ.Şıxlı, Elçin, M.Süleymanlı kimi nasirlər yaxın tarixi yaddaşımıza işıq salaraq onun qanlı səhifələrini yenidən vərəqləyir. Üzərinə qeyri-rəsmi qadağa qoyulan yaxın keçmişin yaddaşının təsviri İ.Əfəndiyevin yaradıcılığında özünün bədii həllini tapır. Onun "Geriye baxma, qoca", "Üçatılan" əsərlərində yazıcının uşaqlıq illərində şahidi olduğu hadisələr təsvir edilir. Uzun müddət bədii düşüncə müsavət hökuməti adı ilə Cümhuriyyət haqqında doğru olmayan təsəvvürlər formalaşdırmışdı. Lakin İ.Əfəndiyev bu əsərlərində çar hökumətinin devrilməsi, yeni hökumətin qurulması, eləcə də sovetlərin ilk illərini təsvir edərkən sosial-sınıf səciyyədən çıxış etmir, xalq həyatını bütün təfərrüatı ilə təsvir etməyə nail olur.

Nəhayət, üçüncü dövrü müstəqillik illəri təşkil edir və bu mərhələ qoyulan ənənənin uğurlu davamı kimi şərtləndirilir.

İkinci fəsil **"Bədii nəsrdə tarixi yaddaşın epik təcəssümü"** adlanır. Bu fəslin birinci – **"Tarixi yaddaşın epik təcəssümündə sosial gerçəkliklər"** yarım-fəsləli tədqiqatın əsas mahiyyətini aydın şəkildə əks etdirir. Müstəqillik dövrü bədii nəsrində tarixi yaddaşın sosial gerçəkliklər kontekstində təsviri, hər şeydən əvvəl, tarixi hadisələrə müasir baxışdan irəli gəlirdi. Burada qaçıqınlıq mövzusunun tutmuş xalqın ictimai-siyasi proseslərdə iştirakına qədər bir çox məsələlərdən bəhs edilir.

Müstəqillik illəri Azərbaycanın ictimai-siyasi, mədəni-tarixi həyatında dönüş yaradan əhəmiyyətli hadisələrlə yadda qalır. Sovetlər birliyinin dağılması, müstəqilliyin ilk qədəmləri qeyd-şərtsiz çağdaş ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni düşüncəni məşğul etməyə bilmir. Ötən əsrin 80-ci illərindən Azərbaycan cəmiyyətində başlayan proseslər, Qarabağ savaşı, yeni cəmiyyətin reallıqları və s. yeni dövrdə yazıçıları düşündürən əsas problemlərdəndir. Eyni zamanda, yeni dövrdə nəsr əvvəlki sovet mərhələsində itirdiyi tarixi yaddaşı bərpa etməyə çalışır, tarixin dərinliklərinə gedərək milli gen yaddaşını ədəbi yaddaş materialı edir. Belə demək mümkünsə, uzun müddət çoxmillətli sovet ədəbiyyatı ailəsində boy

atmağa məcbur olan "Azərbaycan ədəbiyyatı müstəqillik illərində təbii tarixi-mədəni inkişaf kontekstini bərpa etməyə, sovet illərində itirdiyi başlanğıclara, kök və əsaslara qayıtmağa"¹ daha çox üstünlük verdi. Mövcud tarixi şərait də ədəbiyyatdan məhz bunu tələb edirdi.

S.Əhmədovun "Kütlə", "Axirət sevdası", "Kef", Anarın "Otel otağı", "Ağ qoç, qara qoç", Elçinin "Qaçqınlıq" silsiləsindən olan hekayələri, "Bayraqdar", M.Süleymanlının "Erməni adındakı hərflər", "Teymurlar" əsərlərində, eləcə də M.Oruc, A.Rəhimov, E.Hüseynbəyli, N.Əbdülrəhmanlı, Ş.Ağayar və başqalarının yaradıcılığında sözügedən məsələ bu və ya digər şəkildə öz əksini tapır, hekayə, povest və romanlarda xalqın yaxın və uzaq yaddaşının sosial gerçəklikləri təsvir edilir.

Yaradıcılığı Qarabağ müharibəsi dövrünə təsadüf edən A.Rəhimov çox qısa bir zamanda müharibə reallıqlarını əks etdirən yazıçı kimi tanındı. O, "Gəlinqayada qoşa məzar", "Ovlaq keçidi", "Qoşa qanad" povestləri və "Canavar balası" hekayəsində müharibə dövrü Azərbaycan cəmiyyətinin gerçəkliklərini özünəməxsus şəkildə təsvir etmişdir. Qarabağ müharibəsi və mövcud cəmiyyətin sosial gerçəkliklərini əsərlərində sıx-sıx təsvir edən A.Rəhimovu yazıçı kimi düşündürən problemlərdən biri cəmiyyətin həmrəyliyi və ümumi düşməne qarşı mübarizədə xalqın birliyi və mənəvi-əxlaqi problemlərin önə çəkilməsidir.

N.Əbdülrəhmanlının "Dönəlgə" povestində 20-30-cu illər bolşevizminin Azərbaycandakı sürgünləri, eləcə də Osmanlı yesirlərinin Gürcüstandakı taleyini bədii tədqiq obyektinə daxil edir. Erməni postalçının kənddə uzun müddət yaşayaraq hökumət adamlarına xəbərçilik etməsi tarixi yaddaşın ən böyük həqiqətlərindən biri kimi əsərdə verilir. Kənddən bir neçə nəslin sürgün edilməsi səhnəsi isə repressiya və deportasiya mövzusunun bir daha gündəmə gətirir.

Unutmaq olmaz ki, torpaq itkisi xalqın tarixinə, keçmişinə, bu gününə, gələcəyinə vurulan böyük zərbədir. Lakin bundan da dəhşətlisi – ən böyük faciə isə milli yaddaş itkisidir, Y.Qarayevin vurğuladığı kimi: "Tarixi taleyi, milli varlığı sınaq qarşısında qalan xalq həmişə nəyi var, hamısını ortaya qoyur, "bazara çıxarır", iki şeydən başqa: bir torpaqdan, bir də milli yaddaşdan (yəni mədəniyyətdən!). Min təəssüf ki, bizim son itkilərimiz elə məhz torpaq, elə məhz mədəniyyət itkiləri oldu. Həmin

¹ Əlişanoğlu T. Müstəqillik illəri Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Qanun, 2013, s.25

itkilərdən ikincisi birincisindən də ağırdır: torpağı itirənləri elliklə qaçqına və didərginə, yaddaşı itirənləri – elliklə vəhşiyə və manqurta çevrilmək taleyi gözləyir... Manqurtdan ziyalıya qayıtmaq qaçqından vətəndaşa qayıtmaqdan qat-qat çətindir..."¹

Bu fəslin ikinci – **"Milli ideal və xalq taleyi tarixi yaddaş müstəvisində"** yarımfəslində müstəqillik illərində yazılmış bir çox əsərlərdə xalq taleyi probleminə diqqətin daha çox artdığı nəzərə çatdırılır.

Yazıçının yaradıcılığında təsvir edilən hadisələrə xalq taleyi mövqeyindən yanaşılmasının vacibliyini vurğulayan Y.Qarayev bildirir: "Yalnız həqiqi xəlqilik yox, həm də həqiqi monumentallıq – hər şeyə bütövün, yəni xalqın taleyi mövqeyindən, xalqın meyarı, qiyməti və nəzəri ilə baxa bilməkdən başlanır. ...Hər hansı hadisə ümumxalq mənəvi həyatı və taleyi ilə əlaqəsi baxımından dərinlən mənalılanda (yalnız bu zaman) milli və ümumbəşəri əxlaqi həqiqət gücü kəsb edir və siqlətli bədii həqiqət səviyyəsinə qalxır. Çünki məhz bu zaman yazıçının fərdi bədii təfəkkürü ümumxalq və ümummilli təfəkkürlə xəlitə və sintez təşkil edib, onun qanuni davamına çevrilə bilər".²

Yaradıcılığa sovet dövründə başlamış yazıçıların bir çoxu müstəqillik illərində vaxtilə yaşadıkları rejimin tarixi yaddaşı təsvir etməyə imkan vermədiyi mövzu və problemləri əks etdirməyə üstünlük verirdilər. Uşaqlıq və gənclik illərində müşahidə etdikləri hadisələri, yaxud yaşlılardan eşitdikləri ictimai-siyasi əhvalatları bədii əsərə gətirməklə sanki yaddaşın itməməsini təmin etməyə çalışırdılar. Ç.Hüseynovun "Doktor N", İ.Şıxlının "Ölən dünyam" romanları və başqa əsərlərdə sovet rejiminin 70 il hökm sürdüyü yanlış ideologiya və s. əks etdirilir. Bu əsərlərdə Demokratik Cümhuriyyət və ondan sonrakı dövrün, hadisələrin təsvir edilməsi tarixi yaddaşın bərpasına yönəlmişdir.

Çağdaş nəsrə 1918-1920-ci illər hadisələrinə yeni baxış, dəyərləndirmə ifadə olunur. Əgər sovet dövrü bədii nəsrində xalqın tarixinin bu mərhələsinin üzərindən sükutla keçilir, yaxud Cümhuriyyətə böhtanlar atılırdısa, müstəqillik dövründə bu hadisələrə obyektiv qiymət vermək imkanı yaranır. Ç.Hüseynovun "Doktor N" romanında da məhz həmin tarixi keçmişimizə qiymət verməyə çalışılır, tarixi hadisələr və şəxsiyyətlər yeni rəqursdan dəyərləndirilir. Əsərin mərkəzi obrazı olaraq

¹ Qarayev Y. Tarix: yaxından və uzaqdan. Bakı: Sabah, 1995, s.692

² Qarayev Y. Meyar – şəxsiyyətdir. Bakı: Yazıçı, 1988, s.179

Nəriman Nərimanov düşünəlsə də, əslində yazıçı dövrün hadisə, şəxsiyyət və faktlarını gündəmə gətirərək bədii təsvir obyektidir. Xüsusilə Cümhuriyyət dönməsində N.Nərimanovun fəaliyyətinə geniş yer ayıran yazıçı sənədlərlə, faktlarla həm dövrün tarixi yaddaşına, həm də onun fəaliyyətinə obyektiv qiymət verməyə çalışır.

"Ölən dünyam" romanında 1920-30-cu illərdə sinfi mübarizənin kəskinləşdiyi dövrdə xalqın başına gətirilən bəlalar, milli əxlaq qanunlarına tapınan insanların həyat yolu, eləcə də xalqın taleyi və gələcək inkişaf yolu ilə bağlı problemlərdən bəhs edilir. Yazıçı əgər "Dəli Kür" romanında xalqın bir qədər uzaq yaddaşını bədii təsvir obyektidir, "Ölən dünyam" romanında yaxın tarixi keçmişə müraciət edir, xalqın həyatında baş vermiş və uzun illər mövcud siyasi ideologiya tərəfindən sınımlı tarixin əsl üzünü göstərməyə nail olur.

Xalq taleyinin bədii həllində, xalqın keçmişinin təsvirində folklor təfəkkürü ilə yazıçı təfəkkürünün uğurlu sintezinə də rast gəlmək olur. Bu mənada yazıçı M.Süleymanlı xalqın həyatını, keçmişini təsvir edərkən etnoqrafik elementlərdən gen-bol istifadə edir ki, bu da əsərlərin ideya-məzmun xətlərinin tarixi keçmişin milli şüurumuzdakı yaddaşına köklənməsi, folklor estetikası və roman təfəkkürünə yeni bədii çalar qazandırmış olur. Onun müstəqillik illərində qələmə aldığı "Erməni adındakı hərflər", "Teymurlar" əsərlərində 1988-ci il Qarabağ hadisələrindən, erməni hiyləsi və qurnazlığından, bu üzdənirəq xalqın nəyin bahasına olursa-olsun türkü yer üzündən silmək, məhv etmək istəyindən, bu yolda həyata keçirdiyi fitnə-fəsadlarından bəhs edilir.

Tarixi yaddaşın bərpası yazıçı M.Süleymanlının bədii yaradıcılığında olduğu kimi, publisistikasında da başlıca yer tutur. Yazıçı "Yer üzünə məktub..." tarixi-fəlsəfi, etnoqrafik düşüncələrlə zəngin əsərində tarixin qədim qatlarına enir, yaddaşında olanları şəxsi qənaətlər süzgəzindən keçirib "tarix yalnız yazıya alınmaq üçün" yox, "tarix hər şeydən öncə içə yazılır" mülahizəsini irəli sürür.

Müasir nəsr nümunələrində xalq yaradıcılığından bəhrələnmə, mif, folklor, fantastika elementlərindən istifadə yazıçı stixiyası kimi dəyərləndirilir. Göründüyü kimi, iki təfəkkürün birgəməhsulu olan povest və romanlar tarixi yaddaşa körpü salmaqla yanaşı mayasına etnoqrafik çalar qatmış olur.

Üçüncü fəsil **"Bədii nəsrə tarixi yaddaşın müasirliklə vəhdəti"** adlanır. Bu fəslin I yarım-fəslinin **"Milli yaddaşın təsvirində tarixiliklə"**

müasirliyin inikası" kimi adlandırılması tədqiqatın elmi yeniliyi ilə əsaslandırılmışdır. Tarixi yaddaşa müasirliyin vəhdəti çağdaş bədii nəsrin əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi yadda qalır.

Yeni tarixi şəraitdə bütün nəsilərdən olan yazıçılar müasir həyat hadisələrini təsvir edərkən tarixi yaddaşa da müraciət edir. Bu zaman yazıçıların əsas mövzularından biri – milli-mənəvi dəyərləri tarixi yaddaşımızda yaşatmaqdan ibarət olur. İ.Şıxlı, S.Əhmədli, Elçin, Anar, M.Süleymanlı, A.Rəhimov, N.Əbdülrəhmanlı, M.Oruc, R.Məcic və b. əsərlərində yeni cəmiyyətdə xalqın milli-mənəvi dəyərləri əks etdirilir. Müasirliklə tarixi yaddaş çox zaman vəhdətdə çıxış etdiyi kimi, həm də biri-birini tamamlayır. Görkəmli alim Y.Qarayevin yazdığı kimi: "Müasirlik həmişə keçmişin dərkində iştirak edir və "müasir keçmiş"ə həmişə müasirliyin güzgüsündə görünən keçmiş çevrilir. Daha doğrusu, məhz müasirliyə münasibət keçmişə münasibəti şərtləndirir... Müasirlik keçmişə görməyə, keçmişin dərk olunmuş qanunauyğunluğu isə müasirliyi, hətta onun sabahını əvvəlcədən xəbər verməyə kömək edir".¹

Müasirlik bədii düşüncədə həmişə aparıcı rol oynamışdır; əgər hər hansı bir hadisənin (istər tarixi yaddaş, istərsə də bugünlə bağlı) təsvirində yazıçı müasirlik mövqeyindən çıxış etməsə, onun bədii mətn olaraq gələcək həyatı şübhə altına alınmış olur. Bu mənada müstəqillik dövrü bədii nəsrində müasirlik amilinə geniş yer verilir.

Bədii nərsdə tarixi yaddaşa müasirliyin vəhdəti bir neçə problematikada üzə çıxır; bu problematika deportasiya və repressiyadır. Məlumdur ki, həm deportasiya, həm də repressiya Azərbaycan xalqının yaddaşına dərin izlər qoyub. Belə ki, yüz minlərlə azərbaycanlı 30-cu illərdə siyasi baxışlarına görə repressiyaya məruz qalaraq ya güllələnmiş, ya Solovkiyə, Sibirə sürgün edilmiş, ya da həbsxanalara salınmışdır. Bu mövzuların heç birinə sovet nəsrinə toxunmamışdır, əgər toxunmuşsa da, epizodik şəkildə münasibət bildirmişdir.

Məlumdur ki, 80-ci illərin sonlarına doğru repressiya və deportasiya mövzusunun qadağan olunmasına baxmayaraq bədii nəsrə gətirilir, həqiqət tam da olmasa, mövzuya müəyyən mənada münasibət bildirilirdi. A.Soljenitsinin xaricdə çap olunan əsərləri artıq sovet mətbuatına da ayaq açdı. Y.Səmədoğlu, Ç.Aytmatov, V.Rasputin, N.Dumbadze kimi yazıçıların sovet ideologiyasını açan əsərlərinin dərc

¹ Qarayev Y. Tarix: yaxından və uzaqdan. Bakı: Sabah, 1995, s.6.

edilməsi ilə bədii əsərlərin başı üstünü alan tabular aradan götürülməyə başlamışdır. Y.Səmədoğlunun "Qətl günü", Elçinin "Ölüm hökmü" romanlarında 30-cu illər repressiyasının anatomiyası açılır. 90-cı illərdən başlayaraq bu mövzu artıq çağdaş bədii nəsrin əsas problematikasını təşkil etməyə başladı. Problemi araşdıran ədəbiyyatşünas N.Qəhrəmanlı yazır: "80-ci illərin sonu – 90-cı illərdə repressiya mövzusu yenidən diqqəti cəlb etdi. Bu mövzuda onlarca əsər, publisistik yazı, elmi araşdırma və s. meydana çıxdı. Bunların arasında hadisənin şahidləri tərəfindən qələmə alınan əsərlər daha çox maraqlıdır".¹

Çağdaş bədii nəsrin tarixi yaddaşa bağlı müraciət etdiyi mövzulardan biri də sovetlər dönəmində azərbaycanlıların deportasiyasıdır. Sovet dövründə bu mövzuda yazmaq qadağan olduğundan çağdaş Azərbaycan nəstri problemi daim diqqətdə saxlamışdır. 80-ci illərin sonu 90-cı illərin əvvəllərində Qərbi Azərbaycandan və Qarabağdan qaçqınların gəlməsi mövzunu daha da aktuallaşdırmışdır. Həm 1948-ci, həm də 1980-ci illərdə baş verən deportasiyalarla bağlı yazılan əsərlərdə yenidən tarixi yaddaşa müraciət edilir. M.Orucun "Köçürülmə", M.Bəkirlinin "Sürgün" romanlarında Qərbi Azərbaycandan olan deportasiyalar təsvir olunur. İ.Vəlizadənin povest və hekayələrində isə ötən əsrin 20-50-ci illərində indiki Ermənistan ərazisində azərbaycanlıların başına gətirilən hadisələr qələmə alınır. Demək lazımdır ki, hər üç yazıçı əslən Qərbi Azərbaycandan olduqlarından şahidi olduğu hadisələri realistcəsinə təsvir etmişlər.

Ş.Sultanov "Ömrün səhifələri" povestində repressiyadan qurtularaq Gürcüstandan Azərbaycana gəlməsi və burada Qubada, Ağdamda yaşadığı dramatik, gizlin həyatı, başına gələn hadisələri bədii tədqiq obyektinə çevirir. Yazıçı sürgündə başına gələn hadisələri isə "Kazaçinski kəndinin qızları" povestində təsvir etməyə nail olur.

Yazıçı C.Bağır Samara-Arxangelsk-Norilsk həbs düşərgəsində yaşadığı həyatı "Ümidim olmasaydı" avtobioqrafik sənədli povestində təsvir edir. Q.Sadıqzadənin yazıçı Seyid Hüseynin taleyindən bəhs edən iki hissədən ibarət "Son mənzili Xəzər oldu" romanında cümhuriyyət dövründə baş verən tarixi hadisələrə yer ayrılır; lakin bu, bizim tarix kitablarından oxuduğumuz tarix deyil, şahidlərin gördüklərinə əsasən tarixi yaddaşımızın bərpasıdır.

¹ Qəhrəmanlı N. Ədəbiyyat və əbədiyyət. Bakı: Nurlan, 2009, s.118

Müasirlik ənənələrindən söhbət açarkən müstəqillik illərində qələmə alınmış nəsr nümunələri ilə yanaşı elmi-nəzəri araşdırmalara da geniş yer ayrıldığı diqqəti cəlb edir. Belə ki, Anarın rus dilində qələmə aldığı "Yaşamaq haqqı" ("Право на жизнь") şəxsi xatirə fraqmentlərindən ibarət tarixi-kulturoloji traktatında müasir həyat hadisələri ilə tarixi yaddaş paralel təsvir olunur. Yazıçı son dövrlərdə yazdığı bədii əsərlərində, xüsusilə "Ağ qoç, qara qoç"da qoyduğu ideyanı sözügedən traktatdakı esselərində bir qədər də inkişaf etdirir.

Tarixi yaddaşla müasirliyin vəhdəti çağdaş bədii nəsrin ən əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi yadda qalır. Bədii nəsrdə işlənən bütün mövzularda, demək olar ki, tarixiliklə müasirliyin tandemini görmək mümkündür.

Üçüncü fəslin **"Bədii nəsrdə tarixi yaddaş postmodernizm kontekstində"** adlanan ikinci yarım fəslində tarixi yaddaş postmodernizm nöqteyi-nəzərindən yanaşılması diqqətə cəlb edilir.

Çağdaş Azərbaycan nəsrində yeni ideoloji mühit və müstəqillik kontekstində tarixi yaddaş müstəqil baxış ifadə edir, istədiyi fakt və hadisələri bədii mətnə çevirir. Milli şüurumuzda baş verən hadisələr bədii düşüncəyə də öz təsirini göstərmiş, tarixi yaddaşın bərpasında müəyyən işlər görülmüşdür. Bu dövrdə bədii nəsrdə yeni mövzu və problematika ilə yanaşı, sovet dönməsində təhrif olunmuş tarixi yaddaş yenidən tədqiqat obyektinə çevrilir. Şübhəsiz, müstəqillik dövrü bədii nəsrin aparıcı qollarından biri olan postmodernizmin tarixi yaddaş özünün baxış bucağı vardır. Postmodernizmin gətirdiyi tarixi yaddaş yeni baxış stereotipi keçmişə bir qədər fərqli mövqedən yanaşmanı üstün tutur. Bu dövrdə bədii nəsr tarixi yaddaş ədəbi şəkilə deyil, modern nöqteyi-nəzərdən yanaşır.

Postmodernistlərin tarixə baxış konseptində fərqlilik həm keçmişə, həm də obrazlara münasibətdə özünü göstərir. Postmodernistlər tarixə bəzən sadəcə indinin qarşısında duran güzgü kimi baxırlar. Onlar tarixdən keçmişdən daha çox şərtlilik və müasirlik üçün bir forma, üsul kimi istifadə edirlər. Postmodernizmlə bağlı maraqlı tədqiqatların müəllifi, nəzəriyyəçi alim Qorxmaz Quliyev postmodernistlərin tarixə baxış konsepsiyasını belə ifadə edir: "Postmodernistlərin fikrincə, tarix təbiətləri etibarilə yaygın, bir-birilə əlaqəsi olmayan dağınıq hadisələri bir araya gətirməyə və onları süni şəkildə bir-birinə calamağa cəhd göstərən mifdən başqa bir şey deyildir".¹

¹Quliyev Q. Postmodernizm // Azərbaycan, 2005, №9, s. 172-183

Əlbəttə, bu fikir postmodernistlərin tarixi süjetdən istədikləri kimi istifadəsini şərtləndirir ki, burada yazıçı üçün süjetin əhəmiyyəti bir o qədər də vacib olmur. Əhəmiyyətli olan yazıcının bu süjet xətlərindən necə istifadə etməsidir. Postmodernistlərdə "tarix hissi" o qədər çox olmasa da, onlar tarixi faktlardan, miflərdən, şərtliliklərdən istifadə edərək yeni mətn yaratmağa çalışırlar.

Postmodernizmin tarixi yaddaşa yanaşmasında ənənədən kənar təsvir və təhlil üsullarına da rast gəlinir ki, bu da bəzən oxucu və tədqiqatçılar tərəfindən düzgün anlaşılmır. Halbuki sənətin, bədii düşüncənin həyata baxışının təsvirində həmişə eyni metodlardan, üsullardan istifadə olunmur. Tarixi yaddaşa yanaşma tərzində bütün yazıçıları da eyni prizmadan dəyərləndirmək düzgün olmazdı. Ədəbi tənqidin postmodernizmin tarixi yaddaşı təsvirini ilkin mərhələdə sərt reaksiya ilə qarşılamaı ondan irəli gəlirdi ki, hələ milli ədəbiyyatşünaslıqda postmodernizm və onun xüsusiyyətləri, keçmişə baxış konsepsiyası haqqında kifayət qədər araşdırmalar aparılmamışdır. Əslində isə yeni dövr nəsrinin ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri məhz postmodernizmin tarixi yaddaşa münasibətidir.

Anar, Elçin, M.Süleymanlı, K.Abdulla, Pərviz, İ.Fəhmi, H.Herisçi, A.Şərif və digər yazıçıların bir çox hekayə və romanları dekonstruksiya üzərində qurulduğundan epik-realist, lirik-psixoloji, şərti-metaforik üslublara yer ayrıldığı nəzərdən qaçmır. Bədii təhlilə cəlb edilən nəsr nümunələrindən K.Abdullanın bir neçə hekayəsi, "Yarımçıq əlyazma", "Sehrbazlar dərəsi" romanları, Anarın "Ağ qoç, qara qoç", Pərvizin "Yad dildə", A.Məsudun "İzdiham", İ.Fəhminin "Qarğa yuvası", H.Herisçinin "Nekroloq", A.Şərifin "Kərpickəsən kişinin dastanı" və s. əsərlərində bu cür şərtliliklər yer alır.

Postmodernizmin seçilən nümayəndələrindən olan K.Abdullanın xalqın gen yaddaşından süzülüb gələn, milli tarixi yaddaşımızı özündə əks etdirən "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanına yenidən müraciəti, onu tədqiqat obyektı olaraq seçməsi tarixi yaddaşsızlığın qarşısının alınması istiqamətində atılan vacib addım kimi mənalandırılır. E.Səlcuqun K.Abdullanın "Yarımçıq əlyazma" romanı ilə bağlı fikirləri bunu bir daha təsdiq edir: "Müəllif özünün qeyri-adi standart baxışları ilə Türk dünyasının ən məşhur və mifoloji qatlarla zəngin olan "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanını

qəhrəmanlıq müstəvisindən məişətimizə gətirməklə bizi tarixi yaddaşımıza bir qədər də yaxınlaşdırdı".¹

Dissertasiyanın **Nəticə** hissəsində tədqiqatın ayrı-ayrı fəsilərində irəli sürülən fikir və mülahizələr, elmi-nəzəri müddəalar ümumiləşdirilmişdir. Araşdırmalar nəticəsində tarixi yaddaşın Azərbaycan bədii nəsrində təsviri bir neçə aspektdə özünü göstərir ki, bu aspektlər haqqında aşağıdakı qənaətlərə gəlmək mümkündür:

- Tarixi yaddaş bədii nəsrin alt qatında gizlənən və əsərin məzmununu yeniləyən ideya-estetik mahiyyət olaraq onu zənginləşdirən komponentlərdən biri kimi, XX əsr Azərbaycan nəsrinin də əsas xüsusiyyətlərindən biridir. Tarixi yaddaş bədii nəsrdə bütün mərhələdə eyni dərəcədə təzahür etməmişdir. Bu mənada bədii nəsr qaynaqlarına müraciət tarixi yaddaşın təsvir yollarını aşkara çıxarmaqda müəyyən mənbə rolunu oynayır. Y.V.Çəmənəzəminli, M.S.Ordubadi, M.Cəlal, H.Mehdi, Əbülhəsən, S.Rəhimov və başqa yazıçıların yaradıcılığında tarixi yaddaş xalqın düşüncə tərzini, həyatını təsvir etməyə yönəlmişdir. Lakin sovet ideologiyası xalqların tarixinin olduğu kimi yazılmasına imkan vermədiyindən həmin dövrdə bir çox gerçəkliklər özünün təsvirini tapmamışdır.

- Sonrakı proseslərdə də tarixi yaddaşın, keçmişin təsviri başlıca yer tutmuşdur. 60-cı illər ədəbi mühitində tarixi yaddaşa qayıdış, milli tarixə yeni baxış, yeni yanaşma tərzinin formalaşması diqqəti cəlb edir. Bu baxımdan S.Əhmədov, Anar, Elçin, Ə.Cəfərzadə, Ə.Nicat və b. yaradıcılığında tarixi materiala müasirlik prizmasından yanaşılması keçmiş vasitəsilə müasir dövrün problemlərinə güzgü salmaq niyyətini daşıyır.

- Tarixi yaddaş probleminin bədii inikası ilə bağlı aparılan müqayisə və paralellər onu deməyə əsas verir ki, müstəqillik dönməsi nəsrində tarixi yaddaşa münasibət kontekstində həyatın həm sosial-siyasi, həm də məənəvi-əxlaqi tərəflərinin bütövlükdə təhlil olunması sovet dövrü üçün xarakterik sayılan birtərəfli, yanlış yanaşmanı aradan qaldırmışdır.

- Müstəqillik illərində müxtəlif tarixi dövrlərin hadisələrinin inikası olunduğu nəsr nümunələrində azərbaycançılıq ideologiyası əsas götürülərək tarixi yaddaşın bütövlüyünün bərpası başlıca məqsəd kimi seçilmişdir. Ədəbi mühitdə dövlətçilik ideologiyasının, azərbaycançılıq idealının, milli

¹ Səlcuq E. Kədərin sirri. Bakı: XXI-YNE, 2005, s.264

şüurun intibahı, milli birlik ideyasının təbliği və tərənnümü məsələlərinin əsas mövzuya çevrilməsi müstəqillikdən əvvəlki ikili münasibəti, sovet ideologiyası baxışını alt-üst etməyi bacarır.

- Dissertasiyada hekayə, povest və romanlarla yanaşı, elmi-nəzəri araşdırmaların təhlilə cəlb edilməsi tarixi yaddaş probleminin aktuallığını saxlamasını bir daha təsdiq etmiş olur.

- 1990-cı illərdən başlayaraq repressiya və deportasiya mövzusu müstəqillik dövrü bədii nəsrin əsas problematikasını təşkil etməyə başlayır.

- Azərbaycan bədii nəsrində keçmişə qayıdışda postmodernizm meyillərinin getdikcə artması artıq onun əsas xüsusiyyətinə çevrilmişdir. K.Abdulla, Anar, İ.Fəhmi, Pərviz, H.Herisçi, A.Şərif və başqalarının yaradıcılığında keçmişin dekonstruksiyası, obrazların yenidən təsviri milli postmodernizmin nümunəsi kimi diqqəti cəlb edir.

Dissertasiyanın mövzusu ilə əlaqədar aşağıdakı məqalə və tezislər nəşr olunmuşdur:

1. Anarın "Otel otağı" əsərində tarixi yaddaş və milli əxlaq problemi / Qloballaşma şəraitində kulturoloji innovasiyalar və sosial-mədəni inkişaf mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları. Bakı: Təknur, 2012, s.265-270

2. Elçinin "Bayraqdar" əsərində dövlətçilik məfkurəsi // Dil və ədəbiyyat, 2012, №4 (84), s.152-155

3. Elçinin nəsrində milli dövlətçilik məfkurəsi / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVII Respublika elmi konfransının materialları. I c., Bakı, 2013, s.281-282

4. Проблема исторической памяти и её отражение в прозе / Научно-практическая конференция «Наука, культура, образование». Комрат, 2013, с.228-229

5. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində tarixi yaddaşın bütövlüyü məsələsi / Soyqırımı və terror erməni ideologiyasının əsas amilləri kimi mövzusunda beynəlxalq konfransın tezislər toplusu. Bakı, 2013, s.23-25

6. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində tarixi yaddaş problemi (İ.Şıxlının "Ölən dünyam" romanı əsasında) / Gənc Tədqiqatçıların I Beynəlxalq Elmi Konfransının materialları. Bakı: Qafqaz Universiteti, 2013, s.23-25

7. M.Süleymanlının "Köç" romanında tarixi-etnoqrafik dəyərlər / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika elmi konfransının materialları: 2 cildə, I c., Bakı, 2013, s.16-17

8. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində tarixi yaddaş problemi (İ.Şıxlının "Ölən dünyam" romanı əsasında) // Journal of Qafqaz University. Philology and Pedagogy, 2013, v.1, No 2, pp.177-183

9. Tarixi yaddaş probleminin milli nəsrə əksi məsələləri (M.Süleymanlının "Erməni adındakı hərflər" romanı əsasında) / Gənc Tədqiqatçıların II Beynəlxalq Elmi Konfransının materialları. Bakı: Qafqaz Universiteti, 2014, s.282

10. Проблема исторической памяти и её отражение в прозе / "Global trends of development of ethnic languages in the context of providing international communications" LXXX International Research and Practice Conference and II stage of the Championship in Philology. London, 2014, p.25-26

11. Kamal Abdulla nəsrində milli tarixin müasir dərkə məsələləri ("Yarımçıq əlyazma" və "Sehrbazlar dərəsi" romanları əsasında) // Filologiya məsələləri, Bakı: Elm və təhsil, 2014, №9, s.256-262

12. Kamal Abdullanın "Gizli "Dədə Qorqud" əsərində tarixi yaddaşın epik təsviri // ADU-nun Elmi Xəbərləri, 2014, №4, s.258-263

13. Anarın "Ağ qoç, qara qoç" əsərində milli yaddaş və müasirlik ənənələri // ADPU-nun Pedaqoji Universitet Xəbərləri. Təbiət, humanitar və pedaqoji-psixoloji elmlər bölməsi, 2014, №4, s.280-283

14. Anar'ın otel odası eserinde tarih şuuru ve milli ahlak problemi (Проблемы исторической памяти и национального самосознания в повести «Комната в отеле») // Ученые Записки Таврического Национального Университета имени В.И.Вернадского. Симферополь, 2014, №4, с.198-203

15. Tarixi yaddaşın milli nəsrə inikasında bədii sənətkarlıq məsələləri / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIX Respublika elmi konfransının materialları: 2 cildə, I c., Bakı, 2015, s.352-354

16. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində tarixi və mənəvi yaddaş millilik kontekstində (M.Süleymanlının "Teymurlar" povesti əsasında) / Gənc Tədqiqatçıların III Beynəlxalq Elmi Konfransının materialları. II kitab, Bakı: Qafqaz Universiteti, 2015, s.983-984

17. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində tarixi yaddaş mənəvi-əxlaqi dəyərlər kontekstində (Elçin və M.Süleymanlının hekayələri

əsasında) / Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri mövzusunda VI Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı: BSU, 2015, s.105-107

18. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində irs-varislik əlaqələri // AMEA-nın Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, Bakı: Elm, 2015, №1, s.122-127

19. Bədii nəşrdə tarixi yaddaş postmodernizm kontekstində / Qafqaz Universitetinin Gənc Tədqiqatçıların IV Beynəlxalq Elmi Konfransının materialları, II kitab, Bakı, 2016, s.1076-1077

20. Bədii nəşrdə tarixi yaddaşa qayıdış problemi / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XX Respublika elmi konfransının materialları: 2 cildə, I c., Bakı, 2016, s.545-547

21. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində tarixi yaddaş sosial gerçəkliklər kontekstində // Filologiya məsələləri, 2016, №6, s.306-310

22. Müstəqillik dövrü bədii nəşrdə repressiya və deportasiya problemi // AMEA-nın Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, Bakı: Elm, 2016, №2, s.152-156

23. Tarixi yaddaş probleminin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında qoyuluş ənənələri // Ədəbiyyat Məcmuəsi (Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Əsərləri), Bakı: Elm və təhsil, 2016, №2, s.214-221

24. Elmi-nəzəri araşdırmalarda tarixi yaddaş probleminə müasir baxış (Anarın "Yaşamaq haqqı" tarixi-kulturoloji traktatı əsasında) // Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, 2016, №3, s.121-128

25. Anar və Kamal Abdulla yaradıcılığında tarixi yaddaş probleminə müasir baxış // Filologiya məsələləri, 2016, №7, s.302-306

26. Bədii nəşrdə tarixi yaddaş probleminə müasir yanaşma // Filologiya məsələləri, 2016, №8, s.312-316

27. M.Süleymanlının "Yer üzünə məktub..." əsərində tarixi yaddaşa qayıdış // Bakı Qızlar Universitetinin Elmi əsərləri, 2016, №3 (27) s.7-11

28. M.Süleymanlı yaradıcılığında xalq taleyi problemi // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: Mütərcim, 2016, №3 s.83-86

**The problem of historical memory in Azerbaijan prose of
independence period (1990-2010-ies)**

SUMMARY

The dissertation is composed of introduction, three chapters, six subchapters, parts of the conclusion and the list of used literature. The introduction is displayed such issues as the relevance of the theme, degree of scrutiny, subject of study, goals and objectives, questions of scientific innovation, scientific and methodological basis, practical significance, approbation and structure of research.

The first chapter is entitled "Scientific theoretical comprehension problems of historical memory and its ideological and aesthetic embodiment." In the first subchapter - "The problem of historical memory and its scientific and theoretical comprehension" reveals the essence of the concept of historical memory, considered the scientific views as the Azerbaijani and Russian literary critics to the above problem.

In the following subchapter - "The ideological and aesthetic embodiment of the problem of historical memory in the literary process" the main place is given to study the issues of placing traditions of problems the historical memory before the period of independence.

The second chapter is called "The epic incarnation of historical memory in literature prose". In the first subchapter "The social realities of epic incarnation of historical memory" the above problem is considered in the context of social realities, emphasizes the idea, such an approach, primarily

is connected with the evaluation of historical events in terms of modernity.

The basis of the second subchapter - "The national ideal and the fate of the people in the context of historical memory" is pated the idea that in many works written in the years of independence more attention is paid to the study of the problem of people's fate. In these works the path of development of the nation as well as the artistic description of true story is analyzed and put forward in modern context.

The third chapter is entitled "The unity of historical memory and modernity in literature prose". In the first subchapter - "The reflection of historical memory and modernity in the description of the national

memory" is traced the idea that the unity of the historical memory and the modernity is one of the main features of modern prose.

In the last subchapter "The historical memory in the context of postmodernism in literature prose" the problem is revealed in terms of postmodernism. Despite of the fact that the "the sense of history" at the postmodernists is not very large, they are using the historical facts, myths and conventionalities trying to create a new text.

In conclusion are summarized the theoretical and practical aspects of the research

Проблема исторической памяти в Азербайджанской прозе в период независимости (1990-2010 гг.)

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, шести подглав, заключения и списка использованной литературы. Введение отображает такие вопросы, как актуальность темы, степень изученности, предмет исследования, цели и задачи, вопросы научной новизны, научно-методологическая основа, практическое значение, апробация и структура исследования.

Первая глава озаглавлена как "Научно-теоретическое понимание проблемы исторической памяти и ее идейно-эстетическое отражение". В первой подглаве – "Проблема исторической памяти и ее научно-теоретическое понимание" раскрывается суть понятия исторической памяти, рассматриваются научные взгляды как азербайджанских, так и русских литературоведов, критиков на вышеуказанную проблему.

В следующей подглаве – "Идейно-эстетическое отражение проблемы исторической памяти в литературном процессе" основное место отведено изучению вопросов поставления традиций проблемы исторической памяти до периода независимости.

Вторая глава называется "Эпическое отражение исторической памяти в художественной прозе". В первой подглаве "Социальные реалии эпического отражения исторической памяти" вышеупомянутая проблема рассматривается в контексте социальных реалий, подчеркивается мысль о том, что такой подход, в первую очередь, связан с оценкой исторических событий с точки зрения современности.

В основу второй подглавы – "Национальный идеал и судьба народа в контексте исторической памяти" заложена идея того, что во многих произведениях, написанных в годы независимости, все больше внимания отводится изучению проблемы судьбы народа. В этих произведениях анализируется путь развития нации, а также

выдвигается на современный контекст художественное описание истин истории.

Третья глава озаглавлена как "Единство исторической памяти и современности в художественной прозе". В первой подглаве – "Отражение исторической памяти и современности в описании национальной памяти" прослеживается идея о том, что единство исторической памяти и современности является одной из основных особенностей современной прозы.

В последней подглаве "Историческая память в контексте постмодернизма в художественной прозе" проблема раскрывается с точки зрения постмодернизма. Несмотря на то, что "чувство истории" у постмодернистов не очень велико, они используя исторические факты, мифы, условности пытаются создать новый текст.

В заключении обобщаются теоретические и практические аспекты исследования.

Kağız formatı: 60x84 1/16. Tiraj: 100

"Total Service" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ им. НИЗАМИ**

На правах рукописи

НИГЯР ГАЛИБ ГЫЗЫ АСЛАНОВА

**Проблема исторической памяти в азербайджанской прозе в
период независимости (1990-2010 гг.)**

5716.01 – Азербайджанская литература

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии**

Баку – 2016